

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 32:027.21+343.211.4+329.12

Гедікова Н.П., ДЗ «ПНПУ ім. К.Д.Ушинського»

ПРИНЦИПИ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ

Проаналізовано сутність та характерні особливості справедливості на основі системного підходу та структурного аналізу, уточнено роль феномена справедливості у встановленні соціально-політичного порядку. Встановлено, що основоположними принципами справедливості є рівність прав, яка є порівнянною з відповідальністю, і рівність стартових можливостей. Доведено, що основу сучасної ідейно-політичної доктрини лібералізму становлять принципи соціальної справедливості, а саме принципи рівності, свободи та відповідальності. Продемонстровано, що у розв'язанні питання створення справедливого суспільства лібералізм ґрунтується на концептуальних засадах правової ідеї та передбачає наявність розвинутої системи соціальної підтримки з боку держави.

Ключові слова: *справедливість, лібералізм, право, рівність, свобода, відповідальність, суспільство, держава.*

Однією з найбільш характерних рис сучасної епохи, яка визначає нинішній стан і напрямок розвитку не тільки національних держав, а, і усієї цивілізації у цілому, є суперечливість глобальних процесів, які змінили характер взаємозв'язків між людиною, суспільством та державою. Ці процеси актуалізували питання їх відповідності принципам справедливості, і поставили нові завдання для теоретичного переосмислення ситуації, що склалася, перед провідними філософсько-політичними доктринами. Осмислення суті та за змісту принципів справедливості вже отримало своє обґрунтування у сучасних їх теоріях, виходячи з притаманних кожній з них характерних базових положень. При цьому, незважаючи на даний факт, багато хто з них апелює до ліберальних проєктів і установок, що обумовлює необхідність дослідження даного принципу у сучасному ліберальному вимірі.

Метою статті є дослідження сучасного концепту принципів справедливості, представленого ідейно-політичною доктриною лібералізму. Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати зміст категорії «справедливість» у контексті політико-правових наук і обґрунтувати доцільність реалізації ліберальних принципів справедливості в умовах сучасного розвитку суспільства і держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що тим чи іншим аспектам справедливості присвячено певну кількість наукових досліджень. Зокрема, можна назвати праці В. Беха, Е. Гансової, Т. Занфірової, А. Кавалерова, А. Колодія, М. Коноха, Л. Корміч, Б. Кроче, І. Надольного, С. Наумкіної, Г. Соловей, М. Хайдегера, М. Уалзера, І. Шохова, К. Ясперса та інших.

Необхідно наголосити, що сучасне обґрунтування ідеї справедливості, як основоположної категорії лібералізму, знайшло своє відображення у роботах С. Алексєєва, Л. Балашова, Р. Беллами, Р. Дворкіна, В. Нерсесянца, М. Сендела, Д. Ролза та інших. Проте сам ліберальний принцип справедливості потребує ще більш детального та безпосереднього вивчення.

У науці по-різному визначається роль феномена справедливості у встановленні соціально-політичного порядку. Одні автори вважають, що вона має правовий характер, інші вбачають суто моральний аспект, а деякі віддають перевагу її соціально-економічному значенню. Так, наприклад, американський політичний філософ, провідний теоретик лібералізму Дж. Ролз, конкретизуючи свою позицію через обґрунтування суті принципу рівних свобод, принципу відмінності (соціальні і економічні нерівності), принципу рівних можливостей, вважає, що справедливість – це перш за все чесність у реалізації прав індивіда [12]. Академік РАН В. Нерсесянц, ґрунтуючись на ліберально-юридичному праворозумінні у контексті розрізнення

права і закону, вважає що справедливість входить у поняття права і є його внутрішньою властивістю і якістю [11, с. 169]. Але необхідно констатувати, що крім цього, даний феномен втілює соціальну рівність громадян перед законом, у моральних, політичних, правових, економічних, національно-культурних та інших правах, рівність можливостей, соціальне забезпечення і добробут, й такий важливий елемент, як відповідальність за свої діяння і виконання своїх обов'язків з боку усіх суб'єктів соціально-політичних процесів. Виходячи з цього зазначимо, що за змістом і за етимологією справедливість бере початок від права, з іншого, це пряме покладання на моральну значимість справедливості. У цьому випадку акцент робиться на тому, що «справедливість є первинною, бо вимоги справедливості вищі від інших моральних та політичних інтересів [13, с. 255]».

Справедливість – це соціально-політична і правова категорія, яка втілює принципи свободи, рівності, соціальної солідарності, визначає загальноприйняті закони і принципи для їх забезпечення і є основою громадської і державної оцінки соціально-політичних явищ, поведінки і діяльності індивідів, функціонування політико-правових та соціальних інститутів (правової соціальної держави, публічної влади, громадянського суспільства тощо), усіх аспектів життєдіяльності суб'єктів соціального прогресу. Її вимоги вищі від моральних та політичних інтересів.

Концепція справедливості має свою значимість не тільки у відношенні до окремо взятого індивіда, але й виступає очевидною умовою в процесі формування і діяльності політичних, суспільних, економічних, національних та інших об'єднань і організацій.

Згідно з думкою К. Гаджієва, «в уявленні лібералів, справедливість – це, перш за все, «політична справедливість» або «формальна справедливість», яка визначає загальноприйняті закони і принципи, що забезпечують свободи і права усіх громадян. Головну помилку прибічників соціальної справедливості ліберали вбачають в тому, що вони неправомірно зміщують фундаментальні права, які носять формальний характер, з соціальними правами, які не випливають з самої людської природи, і тому є вторинними у відношенні до фундаментальних прав. Соціальні права – це лише підпорки, які допомагають забезпечити умови існування для кожного громадянина у сучасному суспільстві [2, с. 31]». У даному зв'язку під соціальною справедливістю з позиції сучасного лібералізму розуміють не соціальну рівність, тому що він заперечує застосування усіляких методів механічної зрівнялівки (що набула важливого місця у соціалізмі), які б обґрунтування для цього не висувалися, а рівність можливостей. При цьому, необхідно підкреслити, що у сучасній теорії лібералізму, спираючись на ідею однакової цінності кожної особистості, категорію рівності розуміють як рівність початкових можливостей, і ніяк не рівність у розподіленні прибутків, рівність прав і можливостей для кожного члена суспільства і рівність усіх членів суспільства перед законом, при цьому не ігноруючи фактичної нерівності людей.

Ліберальна ідея про рівність можливостей знаходить своє обґрунтування в розкритті сутності принципу справедливості (яка виступає як одна з базових цінностей не тільки ліберальної ідеології), якому лібералізм віддає певну данину, так само як і ідеалам свободи і солідарності.

Сучасні ліберали, ґрунтуючись на традиційному у теорії лібералізму розумінні принципу справедливості як рівності усіх громадян перед законом, який забезпечує їм свободи і права, право на автономію і особистий захист, гарантовані державою, не обмежуються рівністю в юридичних правах, а розглядають справедливість як рівність індивідів у моральних, політичних, правових, економічних, національно-культурних та інших правах.

Разом з тим у розв'язанні даної проблеми вони ґрунтуються на концептуальних засадах правової ідеї, прихильність до якої є характерною ознакою для лібералізму. Це пов'язано з тим, що правова ідея, на підставі якої вибудовуються усі принципи суспільного строю, безперечно, знаходить своє відображення в усіх ліберальних теоріях. Право вважається найбільш адекватною формою ліберального методу на тій підставі, що саме з ліберальної традиції виходять філософські, політичні, юридичні (політико-правові) та інші домінуючі концепції про природно-історичне розуміння прав людини.

Сучасний акцент лібералізму на принципі справедливості (ключові його складові в ідеологічному феномені, що розглядається, були оформлені в середині ХХ століття) зумовлений тим, що реалізація принципу свободи і принципу справедливості у повному обсязі є можливою у певній їх єдності і об'єднанні, виходячи з того, що жодне суспільство не є вільним, якщо у ньому не реалізований принцип справедливості, і жодне суспільство не є справедливим, якщо воно не є вільним [10, с. 26]. З іншого боку, це зумовлено прагненням людини до соціальної стабільності і порядку як в особистій, так і у загальнодержавній життєдіяльності, виходячи з того, що вони взаємопов'язані і взаємовизначені.

При цьому необхідно зазначити, що справедливість і свобода зовсім не виключають відповідальної поведінки, навпаки, вони передбачають її.

Людина наділена свободою як такою, свободою волі і свободою вибору, свободою дій тощо, які дають їй право на гідну форму існування. Поряд з цим, «людина наділена здатністю при визначенні своїх дій, свого життєвого шляху «вільно», тобто на свій власний розсуд, «вибирати» між різними можливостями – і тим самим між добром і злом [13, с. 295]». Нічим не обмежена свобода однієї людини може бути звернута на злі дії, тому згідно з ідеєю М. Бердяєва, вільні люди повинні взяти на себе відповідальність [1, с. 240]. Вона є умовою «справжньої свободи особистості. Бо свобода прямо протилежна свавіллю, як анархічно-безладному стану, за якого хотіння людини мають безкінечний простір [13, с. 310]». У даному зв'язку лібералізм відстоює ідею про те, що індивід у процесі самостійного прийняття рішень повинен сам нести відповідальність за свої вчинки і діяння, при цьому «на кожному громадянину зокрема лежить частина відповідальності за спільне [5, с. 45]», згідно з тим, що відповідальність виступає як зв'язуюча ланка у відносинах людини з іншими людьми і суспільством в цілому. У даному випадку відповідальність виступає як необхідність. Однак не тільки особистість несе відповідальність, але й суспільство і держава відповідальні за долю і добробут їх членів. Головною проблемою у сучасних умовах суспільного розвитку лібералізм вважає досягнення істинної свободи, яка уявляється не як «безвідповідальна гра можливостями, а здійснення своїх неповторних можливостей, обтяжене відповідальністю [7, с. 216]». Тому у питаннях відповідальності лібералізм акцентує свою увагу на максимальному використанні наявної бази знань і технологій з метою координації зусиль людей.

В питанні створення справедливого суспільства (вільного, відкритого, прийняттого для більшості населення і функціонуючого в його інтересах) ліберали знаходяться в процесі пошуку принципів і форм, які могли б лаконічно відповідати і привести у стан певної рівноваги переконання і бажання громадян і соціально-політичних спільнот як на рівні одного соціального цілого (конкретне суспільство, держава), так і на рівні усієї світосистеми, що утруднює надання однозначної відповіді на обґрунтування принципу справедливості у нинішньому лібералізмі.

Так, у прийнятій в 1997 році Ліберальним Інтернаціоналом «Ліберальній програмі для ХХІ століття» [8] поряд з головними ліберальними цінностями «свободою», «відповідальністю», «терпимістю» проголошується «соціальна справедливість» і «рівність можливостей», розглядаються шляхи і соціальні умови їх реалізації.

По суті, соціальні програми консерватизму, націоналізму, соціал-демократії та інших політичних сил за низкою параметрів збігаються з соціал-ліберальними позиціями. Однак, відмінність соціального лібералізму від його політичних опонентів і, зокрема, сучасного від його радикальної версії у попередні епохи в даних позиціях полягає у механізмах реалізації зазначених пріоритетів.

Здійснення процесу реалізації основних своїх ідей і принципів сучасний соціальний лібералізм вбачає тільки на основі проведення реформ, які здійснюються в інтересах більшості і всіх без виключення громадян, але жодним чином не в інтересах тільки успішної меншості. Таким чином, усі верстви населення, незалежно від їх соціального походження і положення у соціальній структурі суспільства, зможуть реалізувати своє право на свободу [3, с. 130].

В орієнтації на суспільство рівних можливостей передбачається його заснування на принципах соціальної справедливості (рівність прав, яка є порівнянною з відповідальністю, і рівність стартових можливостей) і соціальної солідарності усіх без виключення громадян.

Спираючись на ці ідеї, сучасні соціальні ліберали обґрунтовували програму заходів («Ліберальна програма на ХХІ століття» Ліберального Інтернаціоналу 1997 р., «Вісбаденські принципи – за ліберальне суспільство громадян» документ Вільної Демократичної партії Німеччини 1997 р., програми європейських ліберальних партій, а також демократичної партії США та інші), покликаних поряд з відповідальністю забезпечити соціальні права, що гармонізують відносини між індивідом, суспільством і державою, які сприяють поступальному процесу формування вільного справедливого суспільства і гарантуванню гідного життя для кожного його члена, що своєю чергою, передбачає наявність розвинутої системи соціальної підтримки.

У вирішенні даного питання, перш за все, необхідно виходити з принципових відмінностей у розумінні принципів і механізмів функціонування соціальної держави і держави загального добробуту. Так, теорія соціальної держави, як вважають автори монографії «Соціальні орієнтири державної політики. Діагностика соціального розвитку регіону» В. Гілко, Л. Кормич, Е. Гансова, сьогодні знайшла велике поширення і втілення в практику соціальної політики. За цією концепцією, держава повинна будувати свою політику, спираючись на такі засади: економічним фундаментом держави в цьому випадку є сполучення приватної власності і вільного ринку; держава, бізнес, сім'я, неприбуткові, неурядові організації за умов мінімального перерозподілу забезпечують соціальну справедливість, не порушуючи свободу індивіда; соціальний захист, в першу чергу, розповсюджується на так звані «вразливі групи»; рівень соціальної захищеності людини залежить від її матеріального стану, від її трудової діяльності, активності; соціальна держава здійснює політику за залишковим принципом фінансування, гарантуючи лише соціальний мінімум [4, с. 16].

Немає сумнівів в тому, що «придатність до зайнятості – одна з адекватних стратегій нової соціальної держави, але вона не може і не повинна замінити собою відповідальність держави за зайнятість, і там, де зайнятість не може бути забезпечена, держава в цілому повинна гарантувати гідне життя кожній людині [9, с. 61]». У цьому контексті, необхідно підкреслити, що соціальні ліберали, усвідомлюючи, що тільки частина суспільства (що активно включена до економічних процесів) здатна забезпечити себе, вважають, що забезпечити доступ до матеріальних благ слабких членів суспільства повинна держава. У цьому контексті вони стають на позицію соціал-демократів в тому, що держава зобов'язана забезпечити підтримку соціально незахищеним і малозабезпеченим верствам населення, ґрунтуючись на принципі державного перерозподілу національного багатства для запобігання крайнім формам нерівності, які проявляються в умовах дії ринкових механізмів і породжені різницею індивідуальних можливостей і особистого внеску переважно в економічній сфері.

На разі в науці сформувалася безліч моделей поведінки держави у соціальній політиці. В даному питанні соціальний лібералізм має свою позицію, однак вона представляє собою не якусь константу, а носить еволюційний характер, що формує нову систему поглядів і відповідає потребам соціальної дійсності. Виходячи з того, що праця, перш за все розглядається як невід'ємна основа самозабезпечення громадян і формування капіталу, головним завданням держави у сфері соціальної політики є створення робочих місць, доступність освіти і рівність можливостей у продуктивній діяльності, що повинне забезпечити отримання достатніх прибутків кожному індивіду.

Поряд з цим соціальні ліберали вважають, що не менш важливим завданням держави є надання соціального захисту населенню, який забезпечується за рахунок податків і розвинутої, комплексної системи соціального страхування. Практично ж пропонується здійснити відповідні програми у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення (пенсійного, догляду за дітьми, інвалідами і людьми похилого віку, допомозі жертвам стихійних лих, захисті меншин та ін.).

При цьому у досягненні поставленої мети слід звернути увагу на те «як організована держава, ким вона організована, чи служить вона здійсненню функцій, які забезпечують свободу, чи ні [6, с. 77]». Отже, не кожне суспільство може носити характер соціального у його ліберальному вимірі і виконувати відведені йому функції, оскільки все залежить від суб'єкта

політичної дії (уряд, влада, управлінська еліта та ін.), який реалізує запропоновані програми [3, с. 132].

Отже, практична реалізація принципів справедливості, які знайшли своє обґрунтування у сучасній ліберальній доктрині, розглядається в якості основного механізму в створенні умов для забезпечення гідного життя і свободи розвитку людини, рівноправної участі громадян в управлінні справами держави, вибору напрямків розвитку її інститутів і громадянського суспільства, процесу ефективного, стабільного розвитку і національної безпеки країни.

Окреслена тематика може мати розвиток у напрямі вивчення основних засад функціонування громадянського суспільства.

Використана література:

1. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М. : «Правда», 1989. – 607 с.
2. Гаджиев К. С. Либерализм: история и современность / К. С. Гаджиев // Новая и новейшая история, 1995. – № 6. – С. 15 – 31.
3. Гедикова Н. Ф. Современный социальный либерализм и динамика украинской социальной политики / Н. Ф. Гедикова // Науковий вісник (Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців) : [зб.наук.праць / головн. ред. Соколов В. М.]. – Одеса, 2007. – № 10 (47). – С. 129 – 138.
4. Гілко В. І. Соціальні орієнтири державної політики. Діагностика соціального розвитку регіону : (Монографія) / В.І. Гілко, Л.І. Кормич, Е.А. Гансова. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 376 с.
5. Денхофф М. Г. Границы свободы / Марион Грефи Денхофф ; [пер. с нем. В. А. Фоменко]. – М. : Междунар. отношения, 2001. – 232 с.
6. Капустин Б. К вопросу о социальном либерализме (беседа вел Борис Межуев) / Борис Капустин // Логос, 2004. – № 6. – С. 72 – 81.
7. Левицкий С. А. Трагедия свободы / С. А. Левицкий // Сочинения : в 2 т. / С. А. Левицкий. – М. : Канон, 1995. – (История философии в памятниках). Т. 1: Трагедия свободы, 1995. – 512 с.
8. Либеральная программа для XXI века. Либеральный манифест, принятый 48-м Съездом Либерального Интернационала в Оксфорде (Великобритания), 27-30 ноября 1997 г. [Электронный ресурс] / [перевод – Бюро Фонда Фридриха Науманна в Москве]. – Режим доступа : <http://www.shishlov.ru/politics/index.phtml?id=513>.
9. Майер Т. Годесберг и далее: новая социал-демократия / Т. Майер ; пер. Т. Дудниковой // Мировая экономика и международные отношения, 2000. – № 6. – С. 53 – 61.
10. Медведчук В. Принцип справедливості і сучасна соціал-демократія: об'єктивна перспектива чи політична утопія? / В. Медведчук // Право України, 2001. – № 6. – С. 22 – 27.
11. Нерсесянц В. С. Философия права Гегеля / В.С. Нерсесянц – М. : Юрист, 1998. – 352 с.
12. Ролз Д. Політичний лібералізм / Джон Ролз ; [пер. з англ. О. Макровольський]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – 382 с.
13. Сендел М. Моральний суб'єкт: лібералізм і межі справедливості / Майкл Сендел // Лібералізм : антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий] : Серія «Політичні ідеології. Вип. 3. - К. : Смолоскип, 2002. – С. 255-339.
14. Франк С. Л. Реальность и человек / Франк С. Л. – СПб. : РХГИ, 1997. – 448 с.

Гедикова Н. Ф. Принципы справедливости в современном контексте либеральной доктрины.

Проанализированы сущность и характерные особенности справедливости на основе системного подхода и структурного анализа, уточнены роль феномена справедливости в установлении социально-политического порядка. Установлено, что основополагающими принципами справедливости являются равенство прав, которое сопоставимо с ответственностью, и равенство стартовых возможностей. Доказано, что основу современной

идейно-политической доктрины либерализма составляют принципы социальной справедливости, а именно принципы равенства, свободы и ответственности. Продемонстрировано, что в решении вопроса создания справедливого общества либерализм основывается на концептуальных основах правовой идеи и предполагает наличие развитой системы социальной поддержки со стороны государства.

Ключевые слова: справедливость, либерализм, право, равенство, свобода, ответственность, общество, государство.

Gedikova N. P. *The principles of justness in the modern context of the liberal doctrine.*

This article is analyzed the essence and characteristics of justness on the basis of a systematic approach and structural analysis, it is clarified the role of the phenomenon of justness in the establish of the socio-political order. It is established that the principles of fundamental justness is the equality of rights, which is comparable to the responsibility, and equality of starting opportunities. It is proved that the basis of modern ideological and political doctrines of liberalism are the principles of social justness, namely the principles of equality, freedom and responsibility. It is demonstrated that in addressing the issue of creating a just society liberalism is based on the conceptual foundations of legal ideas, presupposes the existence of a developed system of social support from the state.

Key words: justness, liberalism, law, equality, liberty, responsibility, society, state.